UGOR VAGY TÖRÖK-TATÁR EREDETŰ-E

A MAGYAR NEMZET?

C 24.

HUNFALVY PÁL

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1883. jan. 8-án tartott ülésében.)

Vámbéry munkája: »*A magyarok eredete. Ethnologiai tanúlmány*« azt igyekszik bebizonyítani, hogy a magyar nemzet nem *finn-ugor*, hanem *török-tatár* eredetű. Az eredet kérdését tehát, szemben a Vámbéry előhozta bizonyítgatással, újból vizsgálat alá kell vetni, s ha lehet, reája oly világos meggyőző feleletet adni, a milyet történelmi és ethnographiai kérdésekben csak adhatni. Ösztönöz engem arra többi közt a »Nemzet« tavalyi 82-dik számában megjelent tudósításnak eme nyilatkozata is: »Húsz éve immár, hogy Hunfalvy Pál tudós társával, Budenz Józseffel, a finn-ugor nyelv- és fajrokonságunk megállapításán dolgozik. De bármily nagy tudományos készlettel és alapos készültséggel dolgoznak azon, *tudományuk nem bír átmenni vérünkbe* (!) s a magyarság csak kételylyel és kedvetlenűl fogadja, a mit ők bizonyosnak állítanak.«

A kétely és kedvetlen fogadás még hazafiási színt is hazud magára, hogy annál kevesbbé érezze annak szükségét, csak gondolkodni is arról, a mivel az »alapos készültség« megkínálja. Minap is hallottuk egy akadémiai felolvasásban a »*hazafias történetírást*« ajánlani, a mivel, nem épen nagyon lefátyolozva, az én *hazafiatlan* eljárásom bélyegezteték meg. Én régen vallom és írom, hogy a hunok nemzetiségi mivoltát nincs módunk megismerni, hogy tehát nem tudomány, hanem esztelenség, a magyarságot avval azonosítani, *a mit nem ismerünk, söt teljes lehetetlenség is megismernünk*. Ha mégis a hun-magyar rokonsági eszme átment a vérünkbe: tehát egy esztelenséggel, azaz szellemi betegséggel, terheltük meg vérünket; a mi azután mi okos eredményt szülhet, azt én nem tudom. Ellenben azt tudom, hogy betegség egészséget nem szülhet.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Sok egyéb ellen is irok, a mi, úgy látszik, átment a magyar vérbe, de a mit én, mint betegséget, ki szeretnék abból hajtani. Régóta állok tehát a *hazafiatlanság* hirében. Bátor vagyok erről egy anekdotát közleni, melyben egy kis magyar psychologiai vonás tünik elő.

Midőn 1856-ban a »Magyar Nyelvészet«-et akartam megindítani, több általam ismert és tisztelt magyar irót támogatásra szólíték fel. Az egyik — még él, azért nem nevezem meg — támogatását megigérvén, egyszersmind azt is tudatá velem, hogy egy igen tekintélyes akadémiai tag által — az ugyan nem él többé, de azért még sem nevezem meg, tudván, hogy: »de mortuis« stb. — figyelmeztetett arra, hogy engem az osztrák kormány azért vesztegetett meg, hogy a magyar nemzet hitelét a finn rokonság hirdetésével lerontsam, tehát óvakodjék én tőlem. Nagyon csodálkozám, nem azon, hogy valaki engemet megvesztegetettnek tart — hisz addig is már igen sok különöst tapasztaltam volt az emberek részéről — hanem inkább azon csodálkozám, hogy bármely nemzetnek a hitelét *nem saját derék mivolta, hanem eredete alapithatná meg,* a mely pedig homályos, és csak történelmi és nyelvészeti nyomozások útján deríthető fel, ha általában felderíthető. Én még azon magános embert sem becsülhetem, a ki saját semmiségében az elődjeinek érdemeivel hányja-veti magát: hogyan tisztelhetném azt a nemzetet, a mely az eredetével akarná érdemes voltát kitüntetni! Leginkább pedig azon csodálkozám, hogy valaki olyan ostobáúl gyerekes kormányt gondolhat, hogy az a képzelt vagy valóságos eredet tagadásával akarná a nemzet hírét-nevét lerontatni. Csak később tapasztalám, hogy az 1856. évbeli akadémikus hitében már régen mások is osztoztak, minélfogva azt némileg vér-betegségből fakadónak kell tartanom.

A »Századok« 1877. évbeli folyam 256—265. lapjain Jalava Antal »Magyarország és népe. Negyven utazási levél« czimű munkáját ismertetém, a mely 1876-ban Helsingforsban, finn nyelven jelent meg. Annak 34—36. leveleiben a szerző a finn és magyar nyelvek egymáshoz való viszonyáról értekezik, ezt irván többi közt: »Azon megegyezés, a mely a finn és magyar nyelvek alkotásában, még inkább pedig egyes szavaik között

megvan, világosan mutatja, *hogy a két nyelvnek s a két nemzetnek közös fészkök volt.* El is ismerték azt Finnországban, mióta ott némi tudása lett a magyar nyelvnek: ámde Magyarországon eleinte nagyon nem szerették azt a rokonságot. S miért? Mert a magyarok szégyenlik vala. Hogyan! a híres hunok utódjai amolyan semmire kellő népnek volnának rokonai? Sértő ez a nemes magyar nemzetre nézve; azt csak a gyűlölet vagy irigység foghatja reája.« — Ilyetén közvéleménynek voltát Kossuth könyvéből is (Ludwig Kossuth's gesammelte Werke, deutsch von Zerffy, Privatsekretär desselben. 3. Band. Leipzig, 1850.) bizonyítja Jalava. Annnak harmadik kötetének 188. stb. lapjain Kossuth elpanaszolja, hogy a magyart még attól a jogtól is meg akarták fosztani, mely szerint maga határozza meg eredetét. Szláv és német irók, minden tudományos alap nélkül, így folytatja Kossuth, holmi barbár és megvetett népekkel rokonítják a magyart, hogy nevetségessé tehessék a nemzetiségét. *Fájdalom, akadának magyar irók is, mi inkább elkeseredést mint csodálkozást kelt, a kik ellen nem állhatván a habsburgi diplomaták cseleinek, csábításainak, elfojtották magokban a nemzeti érzést és csatlakoztak amaz idegen irókhoz.* — A sok esztelen, alaptalan hypothesis között, mondja Kossuth, azt támogatják legtöbben, mely a magyarokat és finneket egyeredetüeknek állítja. Ennek a hypothesisnek ellenében felhozza Kossuth, hogy két nemzet közti rokonságot csak nyelvbeli, szokásbeli és idombeli egyezés bizonyíthat. Úgy de ha összevetjük a magyar és finn nyelveket, azok közt nagyobb egyezést nem találunk, mint a milyen van a franczia és a szláv között. Azt mondják, így folytatja Kossuth, hogy a magyar nép a VI. században szakadt volna el a finn néptől: de a magyar már 884-ben jött mai országába, s akkor is a nyelve az vala, mi most, hogyan változhatott volna el annyira egy-két század folytában! »De még ennél is inkább a nagy testi és lelki különbség czáfolja meg azt a vélt rokonságot. A magyarok szinte minta-példányai a férfias szépségnek: a finnek a legrútabb emberfajhoz tartoznak. Már a legrégibb történetírók vitézek-, nemeslelkűek-, nyilt szivűeknek irták le a magyarokat. De micsodák a finnek? Hitvány ravaszok, csalók, pénz után áhítozók; testi és lelki tulajdonságaikra nézve az

emberiség legalsóbb fokán állók. S ők volnának a magyarok ősei vagy testvérei? *Valóban, ha nem ismernék a habsburgi historicusok titkos útjait, eszközeit, azt lehetne hinnünk, hogy csupa ember-szeretetből tulajdonítanak a nyomorúlt finneknek ilyen jeles fiakat.*« Kossuth ellenben a magyarokat hunoknak tartja, kiket minden lehető testi és szellemi szépséggel fölékesít.

Kossuth ugyan, a mint a Századok nevezett folyamának 776. és 777. lapjain olvassuk, nem akará a Zerffy »hitvány irodalmi üzérkedését« magáévá tenni: de ha falsum is Kossuthra nézve, a mit Zerffy a finn hypothesis megczáfolása végett felhoz, az mégis »a magyar vérbe általment« meggyőződést fejezé ki, s csakis azért meré Zerffy azt Kossuthnak is tulajdonítani.

Vámbéry munkájának múlt nyáron történt megjelenése után azt hirdeték lapjaink, hogy a könyv három nap alatt teljesen elkelt. Ez örvendetes hírt én is olvasám falun. Örvendetesnek azért tartom vala, mert tudományos munkának megvételével a magyar olvasó közönség nem szokott sietni. — Majd megveszem a második kiadást, biztatám magamat; a hamar elkelést gyors második kiadás kell, hogy kövesse. Csak november elején érkezém reá a munka után nézni, s keresés nélkül kaptam egy példányt az *első kiadásból*. De a második kiadás csakugyan elkészült már. Mindenesetre örvendetes dolog, hogy a nagy munka (nagy 8-ad rétű VIII meg 705 lap) olyan gyorsan elkelt. Ha lehet is a *fennophobiának* némi része a nagy érdeklődésben: az érdeklődést tagadni nemcsak nem lehet, sőt inkább örvendetes tudomásúl kell venni.

Vámbéry a magyarok eredetét török-tatárnak leginkább három okból véli, a melyeket most közelebbről meg akarunk vizsgálni; a harmadik ok az ő nyelvészkedése módjával is megismertetvén bennünket.

Első ok az, hogy a byzantinus, arab, perzsa írók mind *turk*-nak nevezik a magyart. »Ha meg is engedjük, hogy a byzanczi írók részéről használt »turkoi« elnevezés általános és határozatlan természetű, a melyen esetleg talán a török-

tatárokkal szorosabban más rokon ural-altaji népeket is érthetni: de az arab és perzsa szerzők adataira vonatkozólag, kik az ethnikai viszonyokban nagyobb tájékozottsággal bírtak és a magyarokat mégis *turkok*-nak nevezik, minden kétséget vissza kell utasítanunk.« (206. lap.)

A legelső (perzsa-) arab író, Ibn-Daszta, 913 tájon ád egy hosszabbacska leírást a magyarok életéről a mai déli Oroszországban, a hol lakó-helyeik a Fekete-tengerig nyúltak vala le. Ámde Ibn-Daszta a magyarok előbbi, nem saját korabeli, életéről és földjéről tudósít bennünket, a mit egy régibb forrásból merített. Ő a magyar (modsgar) nevet ismervén, azt mondja, hogy *a magyarok nemzete török-féle* (=al-modsgariah dsinsz min et-türk). Ő a Pontust, vagyis a Fekete-tengert *Rum*-nak, azaz rómainak, nevezi. Előtte tudniillik akár perzsa, akár arab eredetű volt is, a *római* birodalom neve annyira ismeretes vala, hogy bátran a Pontust rómainak nevezé. Hasonlóképen ismeretesek valának előtte a görögök, de kivált az arabok és turkok. Akár személyes utazásaiból, akár csak könyvekből szedte is tudomását a roszok-, szlávok-, kozarok-, bolgárok-, burtaszokról — mind ezekről szól — a magyarokat a legismertebb nemzetek valamelyikéhez kelle számítania, mert való eredetöket nem tudja vala. Már se a rómaiakhoz, se a görögökhöz, se pedig az arabokhoz nem számíthatta, tehát a törökökhöz sorozá, a kiknek életmódjok inkább, mintsem amazoké, hasonlít vala a magyarok életmódjához. Ebből a körülményből pedig korántsem lehet nemzetiségi azonosságra vagy ethnikai kapcsolatra következtetni.

Már Ibn-Daszta szemei elől rég eltávoztak volt a magyarok, hisz 913 tájon a mai Magyarországon terjedének: hát még az Ibn-Daszta után következő úgy arab, mint perzsa írók mi bizonyost tudhattak a Közép-Duna és a Tisza mellékein állandóan megtelepült magyarokról? Legfelebb a visszamaradt részt a Baskir földön ismerheték, s a Vámbéry által felhozott tudósításaikból azt érthetni ki, hogy annak is a neve magyar vala. De a tatárjárás előtt meglátogató dominikanusok világosan megkülönböztetik az ottani magyarokat a körülöttök lakó török-tatároktól. Amazokat olyan magyaroknak írják le, a milyenek a magyarországiak, csakhogy még pogányok valának;

ellenben a török-tatárokat nem találják magyaroknak, valamint ezeket nem török-tatároknak. — Vámbéry tagadja ugyan a híres Julianus-féle tudósításnak hitelességét: pedig annak a hitelessége a magyarokra nézve bizony felülmúlja a számos arab és perzsa összekúszált tudósítását. Inkább is csak szeszélyből származik Vámbérynak tagadása, mintsem komoly birálatból. De mert nemcsak a Julianus, hanem más utazó és követségben járó szerzetesek tudósításai a »Magna Hungaria«-ról, leghathatósabban megczáfolják a magyaroknak Vámbéry-képzelte török voltát, azért tagadja hitelességöket.

Bölcs Leo, a ki Árpádnak kortársa, és Constantinus Porphyrogenitus, a ki meg az Árpád legközelebbi utódjainak kortársa vala, szintén *turk*-nak nevezik a magyar nemzetet, de csakis azért, a miért Ibn-Daszta is annak tartotta volt. Vámbéry maga ezt az okot világosan elismeri, midőn a 145. lapon ekképen ír: »A XII. és XIII. században a moszlim világ Európa lakóit a *frends* vagy *efrends* gyüjtő néven ismerte, mely tudvalevőleg a Nagy Károly alatti frank birodalomra vonatkozó reminiscentiából vette volt eredetét. E név a keresztes hadjáratok után még hosszú ideig marad használatban . . . . . *Így állhatott a dolog Konstantin és Leo idejében is a törökökre nézve, s ez lehet* **egyedüli oka** *annak, hogy az akkoriban még ismeretlen magyarok, az őket megilletö (?) turk gyüjtö-nevet nyerték.*« Kell-e még több annak bebizonyítására, hogy a magyarok *turk* neve a byzantinus, arab, perzsa íróknál oly kevéssé határozta meg a magyarok nemzetiségét, mint a *frends* elnevezés a moszlim íróknál az európai nemzeteket nem határozhatta?

De hogyan nevezték a magyarokat a nyugat-európai latinúl írók, a kiknek sokszor siralmas alkalmuk akada, őket megemlíteni? A prumi apát, Regino, a 889. évnél »gens *Hungarorum* ferocissima«-nak nevezi; a X. és XI. századokbeli »Annales«-ek, mint a Sangallienses, Weingartenses, Augienses stb. stb., a melyek egész sorát Pertznél találni, mind *ungri, ungari, ungarii*-nak nevezik, pedig már néha azokat is tudóskodás leli, mit Ekkehardusból veszünk észre, ki a 958. évről írja: »A kik az Ungrokat Agarenusoknak vélik, nagyon tévednek« (qui autem Ungros Agarenos putant, longa via errant). Tehát okoskodnak vala a magyarok eredetéről is; de azért

egyik sem nevezé *turk*-féléknek, ámbár a turk név ismeretes lévén előttök, talán még alkalmasabb lett volna a magyarok félelmessége kifejezésére, mint az unger, ungar név. Az európai latin írók, a kik a korra nézve felülmúlják a Vámbéry felhozta arab és perzsa írókat, legalább is annyit nyomnak, mint emezek. Valóban »az arab és perzsa szerzők« nagyobb tájékozottsággal nem birtak a magyarok eredetére nézve, mint a latinúl író európaiak.

A *második ok* ethnikai és társadalmi, a melyet Vámbéry imigy fejez ki: »Vannak ethnikai és társadalmi okok, *melyek nemcsak hogy a magyarok török-tatár eredete mellett szólnak, hanem egyszersmind a finn-ugor származást vitató ellenkező véleményt a kombinációk köréből teljesen kirekesztik.* Az ethnologia mai állásánál nem szükséges különösen kiemelni, hogy az ember ép úgy, mint az állat és növény, az anyaország bélyegét hordja magán; továbbá csak oly életmódot folytathat és csak oly foglalatosságra adhatja magát, a történetben csak azt a szerepet játszhatja, mely physikumával, t. i. azon talaj és éghajlat természetével, a melyen és mely alatt született és felserdült, teljes összhangzásban áll.« (207. 208. lap.) S miután Vámbéry az ázsiai puszták török-tatár vitézségét jól feldicsérte, s annálfogva is a magyarokat a török-tatár ághoz tartozóknak hirdette, így folytatja: »*Ez a magyar nép a békeszerető, halászat- és menyétvadászattal foglalkozó ugoroknak egy ágról szakadt édes testvére volna-e?* Meg nem foghatjuk, mikép volt lehetséges szem elől téveszteni, hogy az az államalkotó és harczias *szellem*, melynek a magyarok sikereiket köszönik, mely fenmaradásukat az őket környező idegen népelemek közt biztosította, *csak oly intézmények, erkölcsök és szokások kifolyása lehet*, **melyek egy kóbor életmódot folytató, állattenyésztő és a pusztán lakó társadalomban gyökereznek,** nem pedig oly társadalomban, mely patriarchalis elzártságában folyói és erdői határai között megmaradván, soha egy nagyszabású, hősies világtörténeti tettre magát el nem szánta.« (208. 209. lap.) Körülbelül úgy írt 1850-ben a Kossuth nevével takarózó (?) Zerffy is, tudatlan lévén a keleti nyelvekben, nem is utazván Ázsiában, s az ethnologia 1882-ki állását sem ismervén. Zerffy nem volna méltó a figyelemre: de Vámbéry, ki mind azzal ki-

tűnik, a mi nélkül Zerffy szűkölködik, s a ki mégis 1882-ben úgy ír, mint Zerffy 1850-ben írt, figyelmünket kiválóan felhívja.

»Az ember az *anyaország* bélyegét hordja magán, csak azt az életmódot folytathatja, s a történetben csak azt a szerepet játszhatja, mely physikumával, t. i. a talaj és éghajlat természetével összhangzásban van.« — Tökéletesen igaz volna, ha az *anyaország* fogalma nem tenné kétségessé. A meddig valamely nép, vegyünk egy török-tatár népet, Ázsia pusztaságán hol éhezik, hol torkoskodik: addig az úgy él, a mint lehet, társadalmi mivolta, családi élete, törzsbeli háborúskodásai olyanok, a milyenek azon állapotban lenni szoktak. — Ezek tehát mind »a physikumával« összhangzásban vannak, mint Vámbéry bennünket oktat; ezek az *anyaország* bélyegét hordják magokon. De mikor ilyen nép, mint p. o. a mongol, Dsingiszkán vezérlete alatt meghódítja Sina-országot, s a Dsingiszkán utódjai Pekinget választják székhelynek: vajjon folytathatja-e még anyaországa pusztai intézményeit, erkölcseit, szokásait? Mi lesz most »teljes összhangzásban« a Dsingiszkánék physikumával? A történetek egészen más feleletet adnak, nem azt, melyet Vámbéry tár az olvasói elé.

Az oszmanli nép hasonlóképp ázsiai pusztáról rajzott ki: vajjon szultánjai Bruszában, azután Drinápolyban, végre Stambulban ugyanazok maradtak-e mind népestül, milyenek annak előtte a közép-ázsiai pusztán voltak, s a nagy Szulejmán csak olyan közönséges lókötő maradt-e, milyen az Aral-tó környékén »kóbor életmódot folytatók«?

A magyarok eleji halászattal és menyétvadászattal foglalatoskodtak volt eredeti hazájokban, a mint a magyar krónikák is beszélik, a melyeknek hitelt ád Vámbéry. Hisz ott mindnyájan, még a gulyás és kanász is, nyusztos ruhát viseltek; útjokban is nyugat-dél felé »csak hússal és hallal éltek,« mert »ifjaik mindennap vadászatban valának, a hounan az naptól fogvást a magyarok a többi nemzeteknél különb vadászok,« írja az Anonymus. Még azon időben is, midőn tanyáik a Fekete-tengerig értek, a halászat és vadászat vala egyik fő foglalatosságuk, habár a szántás-vetés nem volt is többé ismeretlen előttök. Sőt még a Kárpátok övezte országban is eleinte a halászat és vadászat, meg a marhatartás inkább táplálta

öket, mintsem a földmívelés. Mert a kicsapásaikból öltözni valót, aranyat-ezüstöt, foglyokat hoztak ugyan haza: de enni valót nem hozhattak a honn ült egész népnek, asszonyoknak, gyermekeknek, aggoknak. De vajjon az új hazában nem kellett-e lassanként, és szükségképen társadalmi rendjöknek is változnia? Az új »physikum« uj intézkedést követelt és hozott elő s ez új intézkedés az új physikummal lett összhangzásban. S midőn a királyság és kereszténység lábra kapott köztök: »a kóbor életmódot folytató társadalomban gyökerező miféle erkölcsök és szokások« biztosíthatták volna a magyar nemzet fennmaradását? Hisz azok talán már a XI. század végeig egészen megsemmisítették volna, mint a besenyőket, a kik pedig valaha sokkal hatalmasabbak voltak a magyaroknál! Épenséggel nem áll, a mit Vámbéry a 209. lap végén mond: »A mint a szárazföld belsejében lakó emberből csak ritkán válik jó hajós; valamint a síkság lakója nem igen alkalmas a hegymászásra: ép oly kevéssé nőhette ki magát a finn-ugor származásu ember, sajátságos életmódjával harczossá és világhóditóvá. A történetben legalább nem lelünk ilyen saltus-t in natura. *Ép azért kellett a Pannoniát meghódító magyarok zömének egy nomád török-tatár törzshöz tartoznia.*« Tetszetős mondatok, de nagyon kevés valóságot jelentenek.

Szárazföld belsejében lakó emberből *csak ritkán* válik jó hajós. De mégis válhatik, mint Vámbéry is gondolja. Nem hirtelen ugyan, hanem lassanként, a mint valamennyi hajósnép vált azzá, mert sem »in natura« nem »in historia« nincsen ugrás. Egy kirgiz ló-zsiványból sem válhatik egyszerre egy nagy Szulejmán; de ha »isten is úgy akarja,« azaz, ha ideje előtt a civilisatio fel nem akasztja, s a sokat eléggé számba nem vehető körülmények is kedvezők, unokájából vagy dédunokájából egy Szulejman válhatik. Lám, mit tapasztaltam rövid látogatás alkalmával Pólában? A kis tengeri múzeum tárgyait egy öreg ember magyarázgatá nekünk németül, azon gyorsan folyó beszéddel, mely a jól betanúlt leczkét bizonyítja. Magunk, nézők, magyarúl tevén észrevételeinket, beleszól a magyarázó. »Hát magyar ember ön?« Kérem alásan, én székely vagyok; harminczesztendeje, hogy hazámból kiszakadtam, szinte már nehezen foly nekem a magyar szó. »Az

arszenálokban többi közt a buvár-készületeket is megnézők. Elszörnyüködvén a nehéz fej-borítékon, a legény magyarúl kezdi az egyes részeit magyarázni. »Hová való?« kérdém. »Én somogymegyei vagyok« s folytatá, hogy minden másodnap tesznek buvárlási gyakorlatokat, hogy ezzel így, azzal úgy kell bánni stb. A bennünket kisérő tengerészeti tiszt alkalmat vön megmondani nekünk, hogy Pólában a tengerészek kiváltképen szeretik a magyar legényeket, mint nagyon ügyeseket. — A tengeri betegségről is lévén szó, valaki Francziaországból Angliába való egy utazásáról beszélé, hogy az egész útitársaság, *egy* asszony kivételével, ama kellemetlen bajtól kinoztaték. Azt látván a hajóskapitány, megszólítja: Asszonyságod talán magyar? Igen is, az vagyok; miért kérdi a kapitány? Mert többször vala alkalmam magyar dámát vinni a hajómon, a kit a tengeri betegség nem bántott. — Ez anekdotáknak »értelme« — mint Heltai Gáspár a »fabulák« utáu veti, hogy Vámbéry állítása, melyszerint szárazföldi ember ritkán válik jó hajóssá, csak nagyon-nagyon kötve igaz.

»A síkság lakója nem igen alkalmas a hegymászásra,« így Vámbéry. Mégis a székelyek hegymászókká lettek, ámbár Ázsia síkságairól kerültek is volna elő, mert hegyes a tartományuk. — Ismét csak nagyon kötve igaz, a mit Vámbéry állít.

»Finn-ugor származású ember sajátságos életmódjával nem nőhette ki magát harczossá és világhódítóvá.« Bizonyosan nem, ha például a Duna-Tisza mellékein is csak mókus-fogdosással akart volna kitünni. Ámde az éjszaki Ural vidékéről se török-tatár, se árja, se más nemzet nem is repült soha egy nap vagy egy év alatt a Duna-Tisza mellékeire. A mint Mózes 40 évig »trainiroz«-ta a zsidókat a pusztában, hogy képesekké váljanak Palaestina meghódítására: úgy trainirozza a Végzet az egész népeket, vagy részeiket, hogy eljátszhassák a nekik szánt történeteket. Miért nem vált a vogul, az osztják világhódítóvá? Arra két más kérdésem van: Miért nem vált a jakut, a tunguz világhódítóvá, pedig amaz török, ez mongol fajbeli? Miért nem vált a czigány világhódítóvá, pedig árja fajbeli? A ki eme két kérdésre adhat kielégítő feleletet, az az elsőre is tökéletesen helyes feleletet talál. Azután Vámbéry *egy* életmódot képzel csak az összes finn-ugorságnál. A finn-

országi, az esztországi finn ember szántó-vető, hajó-építő, hajózással kereső, és egyéb iparos életmódjával bizony nagyon felülmulja az összes török-tatárságot. — De nem volt soha világ-hódító! veti ellenemre Vámbéry. Én meg nagyon várom, hogy most már megirja a magyar világhódítás históriáját, mert azt még sehol megirva nem találom.

Harmadik ok, a miért a magyarokat török-tatár eredetüeknek kell tartani, Vámbéry szerint, »*azon maradványok a magyarok kultur-életéből,* melyek *a végleges megtelepedés korából és a közvetetlenül utána következő időből reánk jutottak,* **mert azok félreismerhetetlenül a török-tatár eredet nyomait viselik magokon.**« (209. 210. lap.) Minthogy pedig csak az illető nyelvekben találhatjuk meg ama kultur-életbeli maradványokat: tehát a nyelvek virágos kertjében okvetetlenül némi-némi tájékozódást kell magunknak szerezni, hogy helyes itéletet tehessünk azokról, a miket Vámbéry felhoz.

Olvasóim legislegnagyobb része tud valamit németül és valamit deákúl vagy latinúl; sokan köztük bizonyosan tótúl vagy szlávúl is tudnak. Fogalmuk tehát lehet a német, vagy germán, a szláv és a latin nyelvekről. Ha ezen nyelvek képeit (azaz szavaikat és az ezekkel való élést) egymás mellé rakják, bizonyosan hasonlatosságot vesznek észre azok között. A hasonlatosság onnan ered, hogy ugyanazon nyelv-ágyból csiráztak ki. A három nyelvnek mindenike egy-egy virágszál volt, külön-külön virágszékkel. Tehát a szláv nyelvek (a szlovák, cseh, lengyel, orosz, rácz, szlovén stb.) mind *egy* virágszálnak az ágai, melyek egy nyelvi bokrot tesznek. A germán nyelvek (felnémet, alnémet, hollandi, angol, dán-norvég-svéd stb.) hasonlóképen mind *egy* virágszálnak az ágai, melyek együtt egy más nyelvi bokrot képeznek. A latin nyelvet magát nem, csak oltványait, vagy inkább leányait (a rumunt, olaszt, spanyolt, francziát stb.) tekintjük itt. Az említett nyelvek mind egy nyelv-ágynak, az *árjaság*-nak, lévén növényei, azért *rokon nyelvek*-nek hivjuk.

A hasonlítgatás folyhat a nyelvi bokrok egyes nyelvei között, p. o. a felnémet és az alnémet között, az angol és a

dán-norvég-svéd között, s így támad a *germán összehasonlító nyelvtudomány;* azonképen folyhat a szláv nyelvek között, a mikor a *szláv összehasonlító nyelvtudomány* támad. Ez *az első izü rokonság* meghatározása. De folyhat a hasonlítgatás magok a nyelvi bokrok közt is, s ez *a másod izü rokonság* meghatározása, mely az *árja összehasonlító nyelvtudományt* teremti. Valamely első izü rokon nyelvet nem szabad ám közvetetlenül olyan rokonnyelvvel hasonlítani, mely amahhoz másodizü rokon, p. o. valamelyik germán nyelvet nem szabad valamelyik szláv nyelvvel hasonlítgatni. Azonképen nem lehet valamely nyelvet a másnak leánynyelvével hasonlítani, p. o. a szlávot a francziával, mint Kossuth-Zerffy tette; mert tudományosan a szlávot a latinnal kell összevetni.

Magyar olvasóim, természetesen, mindnyájan tudnak magyarúl, s ha lelki szemök elé a germán, szláv, latin nyelvek képeit tartják, bizonyosan észreveszik, hogy a magyar nyelv képe nem illik azokhoz, nem hasonlít hozzájok. Fel kell tehát tennünk, hogy a magyar nyelv egy más nyelvi ágyból csirázott ki. Ezt a más nyelvi ágyat *uralaltajiságnak* nevezi Vámbéry, s mi elfogadjuk ezt az elnevezést. Ugyancsak Vámbéry folyvást emlegeti a *török-tatár* meg a *finn-ugor* nyelveket. Maradjunk a kifejezésünk mellett, s mondjuk: a török-tatár nyelvek egyik nyelvi bokrot, a finn-ugor nyelvek meg a másik nyelvi bokrot képezik. Ezeken kivül van még több ide tartozó nyelvi bokor, melyeket mellőzünk. A török-tatár nyelvi bokor tehát s a finn-ugor nyelvi bokor az uralaltajiság nyelvi ágyának a növevényei. S valamint az árja nyelvi bokrok egy-egy szálból, melyeknek külön-külön székök volt, ágaztak ki: úgy az uralaltaji nyelvi bokrok is egyes szálakból feslettek, melyeknek azonképen külön-külön székök volt.

Ha már az uralaltajiságban is tudományos összehasonlítást teszünk, legelőbb az első izü rokonságot, azután csak a másod izü rokonságot kell keresnünk. Tehát előbb kell a török-tatár nyelvi bokornak nyelveit összehasonlítanunk, hogy a *török-tatár nyelvhasonlító tudományt* nyerjük. Azonképen előbb kell a finn-ugor nyelvi bokornak nyelveit összehasonlítanunk, hogy *a finn-ugor nyelvhasonlító tudományhoz* jussunk. Ha ezeket az első izü rokonságokat tudományosan megalapítand-

juk, azután foghatunk a másodizü nyelvrokonság kinyomozásához, s bátran összehasonlíthatjuk az összes török-tatár nyelvbokrot az összes finn-ugor nyelvbokorral. De nem szabad valamelyik nyelvbokornak egyes nyelvét akár az egész másik nyelvbokorral, akár ennek egyes nyelvével összehasonlítgatni; különben óhatatlanul tévedésbe, hibába esünk.

Hová tegyük már a magyar nyelvet? Vámbéry számtalanszor erősen vitatja, sőt egész könyvével bizonyítgatja, hogy a magyar nyelv a török-tatár nyelv-bokorhoz tartozik; hogy tehát amaz eredeti török-tatár szálnak, melynek külön széke volt, a magyar is csak egyik oldalhajtása, mint a csuvas, oszmanli, jakut s a többi számos török nyelv. Ámde nagy csodálkozásunkra, sőt bámulatunkra a 230. lapon ezt is irja: »A mily kevéssé várhatjuk, hogy a macska gágogni vagy a bagoly nyávogni fog, épen olyan kevéssé lehet az, hogy egy meghatározott ethnographiai osztályhoz tartozó ember, a kinek sajátja egy bizonyos hangrendszer, az emberi nem valamely más szakaszának hangjait övéi gyanánt tekintse és használja; és *mivel a magyar hangrendszer az uralaltaji faj két különböző csoportját* (a finn-ugort meg a török-tatárt) *képviseli, azért tartjuk mi a magyar nyelvet mind a két csoporthoz tartozónak, következőleg vegyes nyelvnek.*« — Különös egy theoria!

Előbb azt állítja ezen theoria, hogy az emberrel születik a külön nyelv, mint a macskával a nyávogás, a bagolylyal a huhogás (a lúd gágog, a bagoly huhog), minél fogva az ember, természeténél fogva, más nyelvet, mint a mely vele született, ki sem birna ejteni; azután meg azt állítja, hogy a magyar emberrel kétféle hangrendszer született, minélfogva nyávoghat is (finn-ugorúl beszél), huhoghat is (török-tatárúl beszél). Vagy azt akarja-e a különös theoria kifejezni, hogy a magyar nyelv se nem finn-ugor jellemü szerves alkotás, se nem török-tatár jellemü szerves alkotás? Ha ezt fejezi ki az a theoria: minek törekszik Vámbéry egész vastag könyv által a magyar nyelvnek *határozott török-tatár mivoltát* kimutatni!?

Vámbéry theoriája s annak gyakorlati alkalmazása nem tudományos, azért csavarog ide-oda. Lássuk tehát, hová tegyük, hová kell tennünk a magyar nyelvet.

Minthogy a finn-ugor nyelvek és a török-tatár nyelvek egy nyelvi ágyból, az uralaltajiságból, fakadtak ki és azon növekedtek fel, okvetetlenül sok közösséget is mutatnak. Egyik szembetünő közösség a szó-tők hangzóinak uralkodása, minélfogva alhangzójú szó-tőhöz csak alhangzójú képzők és ragok (gondos-nak), felhangzójú szótőhöz pedig csak felhangzójú képzők és ragok (ember-ség-nek) járulhatnak. Ámbár a hangzóknak emez illeszkedése, hármoniája, nem mindegyik uralaltaji nyelvben egyaránt mutatkozik is, az mégis az egész uralaltajiságot különbözteti meg a többi ázsiai és európai nyelvfajoktól.

Ezen szembetünő közösségen kivül vannak közös szók is az uralaltajiságban. P. o. a magyar *al* a finnben is *al*, a törökben is *al*; a magyar *val* (való, volt), a finnben *ol*, a törökben is *ol* (v. *bol*); a magyar *el* (el-é, el-ső stb.) a finnben *et*, a vogulban *el*, de a törökben is *el*, *il* (el-ik, il-ik = első); a magyar *kép* (mi-*képen*, az-*képen*), a vogulban *kiep*, a törökben *gibi*, a magyar *sok*, cseremiszben *suko*, finnben *sakea*, törökben *čok* stb. A névmások közül csak a finn *min*-ä én, s a tatár *men*, török *ben* én; a finn *sin*-ä te, s a török-tatár *sen* te szókat említem. Látni való, hogy az uralaltajiság nincsen közös szók hijával. Söt vannak abban egyéb feltetszö közösségek is, p. o. a »digitus annularis« (gyürüs újj)-nak elnevezése, hogy *nevetlen*, azaz név-nélküli, valamennyi finn-ugor és török-tatár nyelvben ott van, természetesen saját-saját szóval kifejezve; söt megvan ezen elnevezés a tibeti és szánszkrit nyelvekben is, a melyekbe talán idegen hatás által jutott belé. Van egy grammatikai közösség is azokban a nyelvekben, t. i. a postpositiók, praepositiók helyett. Mindezek és még több közösségek onnan erednek, hogy mind a finn-ugor, mind a török-tatár nyelvek az uralaltaji nyelvágynak a növényei.

Ámde a közösségeken felül találunk mind szókban, mind idomokban sokkal több sajátságokat, melyek a külön-külön nyelvbokrokat jellemzik; minélfogva a finn-ugor nyelvbokrot nem lehet török-tatárnak, s ezt nem lehet finn-ugornak tartani. Az általános közösség az általános rokonságnak mutatója: de a szorosabb rokonságot *bizonyos jelenségek* emelik ki az általános rokonságból, melyek egyszersmind azt mutatják, hogy az illető nyelv a finn-ugor vagy pedig a török-tatár nyelv-

bokorhoz tartozik-e. Néhány ilyen jelenséget akarok a magyar nyelvre nézve, bár igen röviden is, föltüntetni.

A magyar *alhangzóju* szók kezdő *h*-ja a megfelelő finn-ugor szókban *k*, p. o.

had kant	hall (audit) kuul
haj-nal koi	háló kulip
haj-nali (csillag) koin (tähti)	három kórom, kolm
hal (piscis) kal	hat kuut
halas kalais	hó, hav (luna) kuu
hal (moritur) kuol	holló kolip
halavány kalvehe	ház (haza) kot stb.

Ellenben a magyar *felhangzóju* szók kezdő *k*-ja a megfelelő finn-ugor szókban is *k*, p. o.

kél käy	két, kettő kit, kitag és kiti
kellő kelpo	kéz kät
kengy (csizma) kenk	köz kesk
kengy-el kengän-al	ki (quis) ke (ken), ki stb.

Az *f*-vel kezdődő magyar szók megfelelői a finn-ugor nyelvekben *p*-vel kezdődnek, p. o.

fa puu	fél (timet) peljä
fal (falni) pol, pul	felhő pilve
falu paul	fes-lik pääs
fan pun	feslet pääst
far perä	fészek pesä
fed pänt	fecske pääsky
fej, fő pää	fi, fiu pi, püv, poi-ka
fel päällä	fog (dens) ponk
fölé päälle	fogy puutu
fél (dimidium) pal, puole	fon-ni pun
feleség puoliso	fü, füv, pum stb.

A magyar szók *z* végbetűje gyakran a megfelelő finn-ugor szókban t *(d)*, s hogy az régenten a magyarban is *d* volt, bizonyítják e következők: A *büz* tőszónak származéka *büd*-ös; jele, hogy az is *büd* volt régenten. Így hallik még itt-ott *vid*-es vizes helyett, jele, hogy *vid* volt hajdan. Most mondjuk: *ez, az,* de még *ed, ad* tő maradt meg az *ed*-e (id-e), *od*-a, valamint az *itt, ott* (id-t od-t) alakokban. Az alhangzóju szók kezdő *h*-ja alatt ott van a *haz=kot*; ez a példa is ide tartozik. A *haz,*

haza szót most *ház*-nak ejtjük, s ezt sokan a német *haus*-ból valónak tartják. De a német *au* az átkölcsönzött szókban *ó*-nak hangzik, p. o. a német *pauer, bauer* a magyarban *pór*. A *Pál* szót sem lehet a *haus* mellé felhozni, mert az nem a német-latin *Paul*-ból, hanem a szláv *Pawel*-ből lett. — A felhangzójú szók között, melyek *k*-val kezdődnek, ott van a magyar *kéz* szó, melynek *kät* felel meg; ez a példa is ide tartozik. A *s* és *t* (d) váltakozása egyéb rokon nyelvek közt is mutatkozik, mint p. o. a finn *pes*-ä (fész-ek) vogulban *pit*; a finn *kesk* (köz) vogulban *kvot*. Így megértjük, miért felel meg a magyar *víz* szónak a finn-ugor *vit*, a magyar *tüz* szónak a finn-ugor *tut, taut*; a magyar *faz*-ék-ok-nak a finn-ugor *pat, pot*, stb.

A magyar *v* betűnek a szók végén a finn-ugor szókban *m* felel meg. A *f*-vel kezdő szók utolsó fű, *füv*-nek megfelelője *pum*, mint láttuk. Hozzáadjuk még:

lé, lev liem
leves liemis
név nim
neves nimis
szív sim, syöm stb.

Ezek csak mutatványai a hangváltozás törvényeinek, a melyek az igazi rokon nyelvekben, vagyis az *egy nyelvbokor* nyelveiben, előtünnek. Afféle jelenségek nagy számmal vannak a magyar és finn-ugor nyelvekben, de itt fel nem sorolhatók, a hol a nem-nyelvészkedő olvasókat csak tájékoztatni akarjuk. Ilyetén hangváltozás törvényei világosan bizonyítják, *hogy a magyar nyelv csakugyan a finn-ugor nyelvbokorhoz tartozik.* Ilyetén rendes hangváltozás törvényeit Vámbéry sem képes a magyar és török-tatár nyelvekben feltalálni és előmutatni, mert *a magyar nyelv csakugyan nem tartozik a török-tatár nyelvbokorhoz.*

Ingyen se gondolja bárki is, hogy a magyar-finn-ugor közösség csak a felhozott mutatványokban tetszik fel: vannak egyéb közös szók is, melyek a nyelvek alaptőkéjét teszik. Ilyenek a számnevek, a melyekről Vámbéry a könyve 233. lapján megvallja, »hogy a magyar nyelv tő-számnevei szembetünő hasonlóságot mutatnak a voguléival, *söt majdnem azonosak, a mi mindenesetre nagyon fontos bizonyitékul szolgál a magyar*

nyelvnek az ugor csoport egy bizonyos töredékéhez való rokonságára; noha, folytatja, itt sem lehet a török-tatár ág némely tagjaival való *érintkezést* figyelem nélkül hagynunk.« Nem is hagytuk azt soha figyelem nélkül, magam figyelmeztetém reá először s azóta többször, nyelvtudományunkat. De bármenynyi érintkezést találunk is a magyar és török-tatár számnevek közt, annyit, söt még többet találunk más ugor nyelvekben is, p. o. a szürjénben, votjákban, osztjákban. S azon érintkezés mellett is a magyar és ugor számnevek képződése önálló, nem a török-tatár nyelvbokorhoz tartozó. Söt a *tíz* (das), *száz, ezer* számnevek, bár persa eredetüek legyenek is, még azt is bizonyítják, hogy az ugor, következésképen az összes finn-ugor nyelvek teljes alakulása, képződése megelőzte a török érintkezést, azaz megvolt már, mielőtt az ugorság ez érintkezésre jutott volna.

A számneveken kivül azon szók nyomatékosak, a melyek az emberi test részeit, a természeti és lelki életet, a külső természet legszembetűnőbb jelenségeit, a családi és társadalmi élet legelső és legfőbb elemeit illetik, a melyeket ethnographiai munkáimban meg-megemlítettem. A németül kiadott »Die Ungern oder Magyaren« czimű könyvemben a magyar, vogul, finn szók mellé a török kifejezéseket is rakám; s nekem úgy látszik, Vámbéry legalaposabban megczáfolt volna engem, ha kimutatja, hogy az én felhoztam szók nem a török nyelvből valók, vagy hogy nem azt jelentik, a mit általok jelentettem. A nyomatékos szókhoz tartoznak a postpositiók is. Ezekre nézve Vámbéry azt állítja a 236. lapon, hogy a magyar nyelv e tekintetben közelebb áll a törökhöz, mint a vogulhoz. Ámde hasonlításai nagyon nem találók; mind a mellett fogadjuk el ideiglen, hogy a magyar postpositiók inkább törökösek, mintsem ugorosak, s menjünk által egykét grammatikai jelenségre, hogy mi tanulság rejlik azokban.

A finn-ugor nyelvekben a *singularison* és *pluralison* kivül *dualis* is van. Ezt a jelenséget Vámbéry csekély dolognak veszi, söt azzal is, hogy a magyarban és törökben a dualisnak nincsen nyoma, a magyarnak törökségét bizonyítja. A dualis, mint nagy régiség mutatója, felette nyomós tünemény a nyelvekben.

Megvan a sémiekben (héberben, arabban), meg az árjákban (szanszkritban, zendben, görögben, gótban, litvánban); s a mely nyelvekben nincsen meg, azok, ha a dualisos nyelvekhez tartoznak, elvesztették a régiség ama mutatóját. Tehát azért, hogy a latinban s annak oltványaiban vagy inkább leányaiban, továbbá az új germán és szláv nyelvekben nincsen meg, nem lehet állítani, hogy ezek nem az árja nyelvi virágágyba valók, hanem csak azt, hogy rólok lehullott ama régi levélhajtás. — A finn-ugorságra nézve a dualist a lappban, a vogulban, az osztjákban találjuk meg, tehát az ugorság legszélsőbb, legészakiabb nyelveiben; nincs meg a tulajdonképi finnben, esztben, nincs meg a Kámai és Volgai finn nyelvekben. Mi tanúlság van ebben? — Az, hogy ámbár a finn stb. rokon nyelvek elhullajtották ezen legrégibb levélhajtást, mégis mindnyájan egy régi-régi nyelvbokorhoz valók; sőt a magyarban még nyomát is találjuk a dualisnak, t. i. a *kettö* szóban. *Két* (vogul *kit*, finn *kaht*) jelző, azért mondjuk: *két* ember, *két* tudós; *kettö* (vogul *kiti*, déli vogul *kitag*) nem jelző, hanem képzős szó, azért nem mondhatjuk: *kettö* ember, *kettö* tudós. Az *ó* a magyar szóban, mint az *ag* a déli vogulban, a dualis képzője, s a vogul *ag* = *au* meg is fejti a magyar *ó*-nak eredetét. Az északi vogulban az *i (kiti)* az *au- ag*-nak legrövidebb alakja. S a vogul nyelv, természet szerint, úgy él a *kit, kitag* szóval, mint a magyar, p. o. Máté 4. 18-ban: »*Sariš vati jomentanat-ujl hotsa* **kit** *jege-pävinčagme* = a tenger partjára mentiben találá két atyafiát;« — s Máté 5. 41-ben: »*hon joselitä nagen jomuhe tav jotä aku ajgel, jomen tav jotä* **kitag** = a ki kér téged menni vele egy kégyet (mélyföldet), menj vele kettőt.«

A török nyelvekben nincsen nyoma a dualisnak, pedig a jakut olyan szélső és északi török nyelv, mint szélső finn-ugorok a lapp, vogul és osztják. Föl lehet tehát tenni, hogy soha sem mutatkozott eme régi levélhajtás a török-tatársságban; miből az is következnék, hogy a török-tatár virágszál később ágadzott nyelvbokorrá, mint a finn-ugor virágszál, mit már a számnevek is gyanúttatnak.

Még egy grammatikai jelenségét mutatom fel a magyar nyelvnek, mely ennek a geographiai helyét is meghatározza a finn-ugorok között. Ez a jelenség a *tárgyas igeragozás; ez*

teszi a magyar nyelvet a legszorosabb értelemben ugor nyelvvé. Megvan ez az igeragozás a vogulban, osztjákban, meg teljesen a mordvinben. A török-tatárban nyoma sincs ilyetén ragozásnak. Tehát ezt a magyar nyelv nem vehette a török-tatártól. Vámbéry alig említi meg a kitűnő jelenséget, a mely pedig az egész könyvének irányát, czélját elvétettnek hirdeti. A tárgyas igeragozás egyszersmind a magyar nyelv első fészkének geographiai helyét is kimutatja. Mert azt a helyet okvetetlen azon nyelvek közelébe kell gondolni, a melyekben a tárgyas igeragozás megvan, s a melyek a számneveknél, postpositiőknál, a dualisnál fogva is mint legközelebbi rokonai, mondhatni, mintegy testvérei a magyarnak mutatkoznak; azok pedig a vogul és osztják nyelvek. A felhozott bibliai helyen (Máté 4. 18.) a *sariš* szó fordúl elő, mely nemcsak túl az Uralon, a vogulban és osztjákban, hanem innen az Uralon a szürjénben, permiben, tehát a Káma gyökérfolyóinak mentiben is, megvan és tengert jelent. Minthogy a magyarban ez az ugor szó nincsen, hanem a törökös *tenger* van helyette: abból azt lehet következtetni, hogy a magyar nyelv eredeti fészke messze vala az északi tengertől; tehát a nevezett ugor nyelvek déli oldalán, még pedig nem az Uralon innen, hanem az Uralon túl keresheto, a hol legkorábban is török népekkel juthatott érintkezésbe. A magyar nyelv eredeti fészkét a régi Ugor-országnak vagy Juhariának, Jugoriának déli határaira kell tenni. *Ugor, Jugor* ország a Nagy Iván (Mátyás királyunk kortársa) általi hódítása előtt 16,000 □ mfld területű volt, a szélesség 56°—67° között. Még 1557-ben kiadott egy czári parancs *a jugor fejedelmeknek és jugor népnek* szól (jugorskim knjázem i jugričem).[1] —Herberstein Zsigmond, a Miksa és Ferdinánd követe Moszkvában 1516. és 1529-ben, az előbbi évek jugor hadjáratairól szedvén össze a híreket, azt is hallá az oroszoktól, hogy a magyarok hajdan ebből az országból költöztek ki, s hogy ott még a magyarhoz hasonló beszéd hallik, mit Herbersteinnak sajnálkozására, nem vala módja igazolni, mert nem bírt oda való embert előszerezni, a kivel az ő magyar inasa beszélhetett

[1]) Lehrberg: Untersuchungen zur Erläuterung der ältern Geschichte Russlands. S. Petersburg, 1816.

volna. De ilyetén hír még az orosz hódítás előtti időben Mátyás királyunk udvarára is került volt, s a király az ottani lakosok idehozataláról is gondolkozék, a mit bizonyosan ki is vitt volna, úgy hiszi vala Bonfinius, ha a halál ki nem ragadja az élők sorából. — Oda helyezik a magyarok ős fészkét a magyar krónikák emlékezései is. »Skyth ország, úgymond a Névtelen, igen nagy ország kelet felé, s neve *Dentu-Moger*; annak lakosai is mai napig *dentu-moger*-eknek neveztetnek.« — Kézai Simon 1282 tájon és a bécsi krónika az ugynevezett »codex pictus,« 1358-ban hasonlóképen írják, hogy azon Skyth ország, a honnan a magyarok kijöttek, északon a Jeges-tengerig ér, keleten pedig határa a »regnum *Jurianorum* (Scitico regno de oriente jungitur regnum Jurianorum); hogy két nagy folyó ered ott, a *Togota* vagy *Togata*, mely »lakatlan fertőkön és havas hegyek közt folyván, Irkaniába jut s azután a Jeges-tengerbe szakad« (tandem intrat Ircaniam, vergens in mare Aquilonis).— Szabó Károly a *Togata*-t a Tobolnak veszi, mely az Irtisbe szakad; én meg az *Irkania* szó miatt magára az Irtisre értem, minthogy még az 1663-ban meghalt Abulgazi az Obot *Ikran*-nak, *Ikar*-nak nevezé; [1]) s minthogy az osztjákok az Irtist *Tangat*, *Tagat*-nak nevezik. Vámbéry Jajk-nak érti a Togata-t vagy Togora-t s a »mare Aquilonis-t« Káspi tengerre magyarázza, a mi lehetetlenség.

Érdekes azonban tudni, hogy Kézai azt a Skyth országot három részre osztja, melyek *Barsacia*, *Dentia*, *Mogoria* volnának; a bécsi krónika ezeket *Bascardia*, *Dentia* és *Mogoria*-nak nevezi. Ebből az tetszik ki, hogy krónikáink homályos emlékezései a *Baskard*, *Baskird* földet kapcsolatban gondolják a Magoriával és Dentiával, vagyis az Anonymus *Dentu-Mogeriá*-jával. S oda vitte Julianust is az útja; ott beszélt volna 1237-ben magyarúl a lakosokkal! — Nem kevesbbé érdekes, hogy az oroszok 1465-ben, 1483-ban, végre 1499-ben hódítgatván a régi nagy Jugoriát, többi közt *Enying paul* (Enying falu), *Olysz*, *Szob*, *Munkesz*, *Jujl* nevű helységeket vagy *gorodok*-at foglalák el. Mintha e neveket egy magyar *Helységnévtár*-ból írták volna ki!

---

[1]) Lehrberg idézett munkájának 41. 42. l.

Fönnebb megemlítettük, hogy a magyarok elötünésével mai országukban, az azon korbeli latin írók mindjárt *ungri ungari* névvel nevezék azokat. Az *unger, ungar* szó nem egyéb a nasalissal kiejtett régi *ugor* szónál, melyet a latin írás egy előtett *h*-val (hungar) is kifejeze. Az a körülmény tehát, hogy a magyarokkal együtt az *ugor, unger, ungar* szó is bejött, mutatja, hogy az *ugor* név nem vala ismeretlen Európában. Ismeretes voltát a kereskedésnek, különösen a *nyuszt* és *nyest* börök kereskedésének köszönte, melyek nemcsak Ázsiában, hanem Európában is felette kedveltek s azért nagyon becsesek valának. A vogulok és osztjákok hazája, vagyis a régi Ugor-ország, azon becses börü vadaknál fogva jeles kereskedésnek helye volt a délibb népekre nézve. Azon kereskedés által jutottak a perzsák is, a törököket megelőzöleg, az ugorokkal közvetetlen érintkezésbe, a minek kell azon perzsa szókat az ugor nyelvekben tulajdonítani, melyek a törököknél nem divatosak, mint a *nán* = kenyér, [1]) *sa'a* = száz stb. Tehát *mind a nyelvi tanúság, mind a történelmi emlékezés, mind a geographiai fel-felcsillámlások is a magyar nemzetet határozottan ugor eredetűnek vallják és hirdetik.*

Lássuk még röviden, mint jár el Vámbéry a nyelvhasonlítással, melylyel ő a magyarok török-tatár eredetét akarja feltüntetni.

Vámbéry az *egy* magyar nyelvet veti össze a török-tatársággal; ez alaphibája. Ha nem is valamennyi finn-ugor nyelvet akart volna felvenni s a szorosan vett ugorokra szoritkozik is, mégis arra az itéletre kellett volna jutnia: bizony ezek is oly török-tatárok, mint a magyar; söt némelyikét, p. o. a cseremiszet, okvetetlenül törökösebbnek látta volna a magyarnál. Saját methodusát követvén, a tulajdonnevek fejtegetésében is sok alkalmas segítséget talált volna a finn-ugor nyelvekben. Ő például az Árpád nevet így fejti meg (a 152. lapon): »hogy az valószinűleg a török *arba, arbai, arpaj* (= jósol, álmokat fejt) igétől cred. Ebből lett, úgymond. *arpadi* vagy *arpajdi* = álmo-

---

[1]) Az orenburgi török nyelvben megvan a *nan* szó.

kat fejtett.« A finn *arpa* = »sors, sortitio, sortilegium,« talán még közelebb állana az Árpád szóhoz, mint a török *arba*; a finn *arpelen* = jósolok se megvetendő volna olyatén Vámbéry-féle szófejtegetésben.

Ő az *egy* magyar nyelvet veti össze a török-tatárral; azonban a magyar nyelvet nagy önkénynyel ugyan, de nem elég tudománynyal forgatja; a törökkel is, úgy látszik nekem, bátrabban bánik, mint kellene.

Az Anonymus *moger*-t ír. Ez hibás írásmód, kiált fel Vámbéry, mert a magyar nyelv hangrendszere *magar*, *magyar*-t követel. — Az Anonymus írásmódja nem hibás, de Vámbéry nyelvtudománya hibás. A Temetési beszédben ott áll: halál-*nek*, világ-*bele*, pukul-*nek*; ma is némely vidéken még villá-*vel* hányják a szénát. Habár tehát a *moger* szónak *er* tagját képzőnek vennők is, az Anonymus írását nem lehetne hibásnak mondani. — Ha pedig compositum-nak veszszük a *moger* szót, a minek én tartom, s a mi az valószinűség szerint: akkor meg az Anonymus írása nemcsak helyes, de más sem lehetne. Vámbéry, természetesen, jobban érti a dolgot. A *magyar* szó eredetben *majar*-nak hangzott, így ő (a 205. l.); ennek tőalakja *maj*, mely egy ismeretes hangváltozás folytán *baj*-nak a mellékalakja, mely annyit jelent, mint *hatalmas*, *fönséges*, *gazdag*; az említett tulajdonnév tehát azonos a török *bajar* = fejedelem, hatalmas, s így fordítható: *uralkodó*, *hatalmas* (206. l.). Én a *mo-ger*-t úgy magyaráztam, hogy: föld szülöttje, autochthon: ki nem látja, hogy *uralkodó*, *hatalmas* sokkal illőbb magyarázat az enyémnél?

Sok baja van Vámbérynek a *baskird* szóval. Ez is — hogy is ne! — hibás írás, mert csak *bas-kir* volna helyes. »A *baskird* (így szól a 130. l. lap jegyzetében) határozottan a *d*-re végződő magyar helynevekre emlékeztet, melyekben a *d*-nek locativusi functiója van.« Vámbéry úgy tetteti magát, mintha nagy hitelt adna az Anonymusnak. Ez pedig a XVIII. szakaszban ezt írja: Bors (Borsu) engedelmet nyervén reá, a Boldva folyó mellett várat építtete, melyet a nép *Borsod*-nak neveze, mert kicsiny vala (quod vocatum est a populo illo Borsod, eo quod parvum fuerit). Megvallom, az Anonymus e helyen is jobban tud magyarúl, mint Vámbéry, ki a *baskir*-t így

magyarázza, hogy felső (*baš* fej) puszta (*kir*). Ezt a magyarázatot bátran hagyjuk a török tudósoknak, mi csak arra emlékeztetjük az olvasókat, hogy a magyar krónikák *Baskardia*-ja is *d*-vel van írva. De ha Vámbéry a *baskird d*-jében locativusi jelentést talál, mégis meg kellene mondania, hogy ez a jelentés a török szókon is ép úgy mutatkozik, mint — az ő véleménye szerint — a magyar szókon. Ezt azonban nem teszi.

Az 589. lapon az *az, ez* szókat a kirgiz és csagataj *os oš, is iš* szókkal azonosítja. Felette hibásan. Az *az ez*-nek magyar eredetije *ad* (od) *ed* (id), mit ragos alakjai: *od*-a *id*-e, *ott* (od-t) *itt* (id-t) kétségtelenné tesznek, a mint odafenn előadtuk. Ennek felmutatására nem is kell az ugor segítséghez folyamodni. Hogy mégis Vámbéry nem az eredeti szót veszi a hasonlítás tárgyává, hanem az újabb alakot ragadja meg, nem szól tudománya mellett. Vannak nyelvünkben más régi alakok is, p. o. *mevet* (nevet), *vép* (lép): vajjon mellőzhetjük-e az etymologiai hasonlításnál? Ellenkezőleg, csak ezekre kell hivatkozni. A vogul *mauint, mavint,* nem volna tehát szabad a magyar *nevet*-tel, hanem csakis a *mevet*-tel kellene összevetni; az *n* hang a *t* előtt olyan szerepű a vogulban, mint más rokon nyelvekben, p. o. *kolm-ant* harm-ad; *nelj-änt* negy-ed stb. stb.

Midőn a Vámbéry eljárását a postpositiókkal megemlítettük, azt mondók, hogy hasonlításai nagyon nem találók. Ő ott a magyar *-hoz, -hez* ellenébe a török *kaš, kat*-ot és a vogul *pochne*-t állítja, így természetesen a török szót közelebb valónak mutatván fel, mint a vogult. A magyar -hoz, -hez szóval az osztják *hoz'* postpositio egyez meg, p. o. *lu hoz'a* (tutlasa) = ő hozza (vitetének); *Irot hoz'a* Herodeshez stb.

A magyar postpositiók közt ott áll Vámbérynél az *óta öte* is, összevetve a török *öte*-vel. A magyar nyelvben csak némileg tájékozott ember tudja, hogy *óta* tulajdonképen *olta*, régiesen *ulta*, s hogy az *öte* leginkább a *mi* szóval, így: *mi-öte, möte* e helyett: mi ólta, mi óta, fordúl elő. De Vámbéry az *öte* szót ragadja meg azért, hogy a török *öte*-vel hasonlíthassa. Pedig ennek jelentése más, mert *tul*-t tesz, p. o. Konstantinápolyban ezt mondják: *öte jaka* = tulsó part, ennyel az ázsiai partot értvén.

Az *öte*-nek viszonosa *beri* = innen rajta, tehát *beri jaka* annyi volna, mint: innensö part; — *beri gel* = ide jer. Vámbéry evvel a magyar *far* s a vogul *par* szót veti össze, mely azt jelenti, hogy *hátra, után, vissza*. Látnivaló, hogy V. az *öte, beri* szóknak csak hangjait, nem jelentésöket nézi.

A magyar postpositiók közt *fél* = dimidium is áll. Evvel Vámbéry a török *pöl, böl* (osztani) igét (bölük rész) hasonlítja; itt is csak a hang után járván.

Végre a magyar *-val, vel* postpositióval helyesen veti össze a török *bele, ile* szót, de helytelenül a vogul *jot* szót, mert ez »együtt«-et jelent; ellenben az osztják *pil (pilna)* ide való.

A 236. és 237. lapokon a magyar infinitivus *ni* (lát-ni, néz-ni) képzőjét közelebb állónak találja a török *mak, mek*-hez, mintsem a vogul infinitivus *chv* képzőjéhez. Ez a példa világosan mutatja, mennyire nem szabad valamelyik nyelvbokorból csak egy nyelvet ragadni ki s azt egy másik egész nyelvbokorral vetni össze, különben óhatatlan a tévedés, csalatkozás. Vegyük p. o. régi magyar *iu*-t (iv, inni), meg a megfelelő szürjén, permi, votják *ju*-t (ív), tegyük ki infinitivusukat is, így:

	Szürjén.	*Permi.*	*Votják.*	*Magyar.*
	ju	ju	ju	iu
inf.	ju-ni	ju-ni	ju-ni	iu-ni

s látjuk, hogy a szürjén, pérmi, votják és magyar infinitivusok tökéletesen azonosak.

Oda fenn mondtuk, hogy Vámbéry alig említi meg a tárgyas igeragozást, holott ez az ugorságnak legkiválóbb jelensége. De mégis úgy említi meg, hogy összes nyelvtudományát igen rossz világba helyezi. Ugyanis a 237. lapon írja: »A magyar ige egy sajátságát, t. i. a *határozott* és *határozatlan* alak használatát az ugorban, névszerint a vogulban, következetesen kifejtve találjuk: a török nyelvekben, különösen az oszmanliban, csak halvány nyomait ismerhetjük fel.« S a jegyzetben hozzáteszi: »Ilyen nyom az oszmanliban a praesens és imperfectum: *seve-jor-um, seve-jor-dum,* mint a *sev-er-im* és *sev-dim* ellentéte. Grammatikusaink az első alakot »*most szeretek*« kifejezéssel fordítják, de nem egészen helyesen, s Kazembeg

jobban megközelíti az igazságot, midőn *determinaticum*-nak tartja.«

1855-ki őszszel először olvasám az Akadémiában, hogy a magyar igeragozás kétféle: 1. *olyan*, melyben az igének ragjai csak az alanyt fejezik ki, mint valamennyi nyelvben, p. o. *lego, legis, legit*, azaz én olvasó vagyok, te olvasó vagy, ő olvasó. 2. *olyan*, melyben az igének ragjai az alanyon kívül a tárgyat is jelölik, p. o. *olvasom, olvasod, olvassa*, azaz: én *azt* olvasó vagyok, te *azt* olvasó vagy, ő *annak* olvasója. — Ilyetén igeragozást nem ismer se a latin, se a görög, se a német nyelv, tehát nem ismerik az árja nyelvek; nem ismerik a sémi nyelvek, melyek a tárgyat az ige után ragasztják ugyan, p. o. katala-*ni* megvert-engem (mit az olasz is így teszen: date-*lo* adjátok azt), de nem fogadhatják be az igébe, mint a magyar; tud-*já*-tok, a melyben a *ja* a tárgyat jelöli. A kétféle igeragozást legjobb *tárgyatlan*-nak és *tárgyas*-nak nevezni. Értekezésem a tárgyas ragozás elemzését is adván, megmutatta, hogy az *l* tárgyi rag a második személyt tárgyazza, így: lát-*l*-ak, de csak az első singularisi alanyi raggal járhat. Azért lehet csak így mondani: én lát-*l*-ak téged vagy titeket; de az: ő *lát* téged vagy titeket, mi *látunk* t. v. t. tárgyi rag nélkül való. Megmutatta továbbá, hogy a *ja, va* tárgyi rag, mely a harmadik személyt tárgyazza, *demonstrativ* jelentésű, azért nem állhat *relativ* mondatokban a tárgyas ige-alak. Mondjuk tehát: *látom* az embert, *látom*, mit teszel, *látom*, hogy úgy van stb., de nem mondjuk: az ember, *a kit látom*, hanem: *a kit látok*. Megmutatta értekezésem, hogy mert a *ja, va* tárgyi rag a harmadik személyt tárgyazza, azért nem állhat az első és második személyű mondatban a tárgyas ige-alak. Tehát mondjuk: ő *lát* engem, te *látsz* engem; ti *láttok* minket, ők *látnak* titeket stb. Mindebből az folyt, hogy a *határozott, határozatlan* igeragozás helytelen elnevezés, mert az első és második személyek csak nem lehetnek határozatlanok a mondatban; de abból világossá lett a tárgyas ige-alakok syntaxisa is, mely azelőtt alig megmagyarázható volt.

Nem sokára azután kezembe juta Gabelentz mordvin grammatikája, melyből a mordvin nyelvet ismertetém 1857-ben a »Magyar Nyelvészet« II. kötetében. A mordvin nyelv

igazolá a magyar tárgyas igeragozás elemzését, mert az is a tárgyatlan igeragozás mellett tárgyas ragozással, még pedig teljesebbel bír, mint a magyar. 1859-ben közlém az első északi vogul szöveget, ezen czím alatt: »*Egy vogul monda. Vogul nyelvtani és szótári kisérettel*,« a melyből a vogul nyelvnek első tudását merítettük, s a mely a tárgyas igeragozást a vogul nyelvben is kimutatta. — 1864-ben adá ki az Akadémia »*A Vogul Föld és Nép*« czimü nagyobb munkát, a melyben annyi vogul szöveget közöltem a Reguly hagyományából, a mennyit annak jegyzeteivel meg birtam értelmezni. 1872-ben »*A kondai vogul nyelvet*« tárgyalám Máté evangélinma fordítása után, a melyhez 1873-ban a Sz.-Pétervárról kapott Márk evangeliuma is járúlt. E fordítások a déli vogul nyelven vannak írva. E forrásokból annyi vogul nyelvtudást meríthetünk, a mennyit eddigelé csak kaphatni. Végre 1875-ben *az északi osztják* nyelvet (grammatika, szöveg, szótár) ismertetém meg.

Korántsem dicsekvésből, hanem kényszerűségből hozom elő azokat, mert Vámbéry azt irja (Előszó VI. lapján), hogy én »a magyar nyelvtudomány eddigi eredményét, nevezetesen Sajnovics, Gyarmathy és Révai munkáit, alapúl véve és jelentékenyen bővítve állítottam fel a magyar és finn-ugor nyelvek közötti rokonság tanát,« de nem mondja meg, hogy hát mivel bővítettem meg a magyar nyelvtudományt. Én a Sajnovics, Gyarmathy és Révai munkáit másképen nem vehettem alapúl, mint ahogy a tudományban az előbbi irókat számba kell venni. Egyébiránt Sajnovicsot nem veheti alapúl az, ki az ugorság nyelveivel és népeivel foglalatos, a melyeknek még csak neveit sem említette meg Sajnovics. A ki a lapp nyelvet kutatja, az sem veheti Sajnovicsot alapúl, arra nézve is különb alap lévén már, de nem is fogja szándékosan mellőzni, jól tudván, hogy az előttünk járók botlásai is tanúságosak. A ki meg a vogul és osztják nyelvvel foglalkozik, az még annál is kevesbbé veheti Gyarmathyt alapúl, mint a ki csak egykét szójegyzéket használhata, melyekből az illető nyelvek mivoltát lehetetlen vala megtudnia. Végre a nyelvanyagra nézve Révait sem vehettem alapúl, hisz a vogul és osztják nyelveket *én* ismertetém meg legelőször a magyar irodalomban. Ámde a tudományos eljárásra nézve megvallom, én voltam az, ki nemcsak

dicsérte Révait — mit sokan tesznek vala — hanem nyomait is követtem és követem — mit nem sokan tettek, Vámbéry pedig még ma sem teszi.

Mert íme Vámbéry 1882-ben *határozott* és *határozatlan* magyar igealakokról beszél, melyekhez az osmanli praesens és imperfectum *determinativum*-jai hasonlítanának.

Az oszmanli *seve-jor-um, seve-jor-dum* tulajdonképen azt jelenti, a mit az angol: I am loving, I was loving, vagy a német táj-szólás: ich thue lieben, ich that lieben, azaz valóban (most) szeretek, valóban (akkor) szereték, a nélkül, hogy legkisebb vonatkozást fejezne ki a szeretés tárgyára. Egészen más jelentésüek a tárgyas ige-alakok mind a magyarban mind a testvér ugor nyelvekben. Álljon itt egy-két példa a déli vogulból.

Punilem am lilem tav tarmeletane teszem én lelkemet ő reája, (punem, punen, puni = teszek, tész, teszen; puni-*l*-em teszem, puni-*l*-en teszed, puni-*tä* teszi; — am = én; — lil = lél-ek, lil-em = lelkem; — tav ő; — tarmel raj, rea, tarmeleta rajta, tarmele-ta-ne reája.)

Namtilen tavane namä Isus megnevezed a nevét: Jézus (nam név, nam-t neve-z, namten nevezesz, namti-*l*-en nevezed.)

Tav uritä am mirem ő őrzi én nepem' (ur őr; urem, uren, uri őrzök stb. uri-*tä* őrzi; mir (orosz szó) nép.) Látjuk, ezeknek megfelelő alakjai megvannak a magyarban is. Következzenek most olyan vogul tárgyas igealakok, melyeket a magyar nyelv nem bír kifejezni.

Titetme miganem nagnane ezeket adom neked (tit ez, titet ezek, titetme ezeket; mim, min, mih vagy mig adok, adsz, ád; mig-*l*-em adom, mig-*l*-en adod, mih-*tä*- adja, mig-*an*-em adom azokat; — nag te, nag-na-ne neked.

Hun am torem-lilel ketganem asrajtmen ha én isteni lélekkel hajtom ki az ördögöket. (*hu* magyar ho, miből hol, honnan, *hu-n* = hol, midőn; a magyar tájszólás is hun voltál? kérd; — torem isten; lil lél-ek, lil-el lélekkel; — ketem, keten, keti küldök, hajtok stb. keti-*l*-em hajtom azt, ket-*gan*-em hajtom azokat; — asraj [csonkitott arab szó, mely a török által jutott a vogulba] ördög, asraj-t ördögök, asrajt-me ördögöket.)

Tin hulteptesten hapme ők ketten elhagyák a hajót,

(tav ő, tin ők (ketten), tan ők (sokan); — hul marad, hul-t maraszt, hágy, hultept ugyanaz, hágy, hulteptesem,-sen,-es hagytam, — ál, — ott, hulteptes-*l*-em hagytam, hulteptes-*l*-en hagytad, hulteptes-*tü* hagyta; hulteptes-*ten* hagyták ketten; — hap hajó, hap-me hajót); — *hotsa kit jegepüvinčagme* talála két atyafiat (hotem találok, hot-*sem* találtam, hot-*sen* találtál, hot-*es* talált; hot-*sa* talált kettőt, mert a *kit jegepüvinčagme* [1]) = két atyafiá-ra vonatkozik.

A magyar tárgyas ige-alak nem fejezheti ki a tárgynak többes vagy kettős számát; a vogul nyelv tehát erre nézve gazdagabb, teljesebb.

Ilyen részletes példázás, úgy hiszik talán, nem a laicus olvasónak való: de midőn épen a laicust hivjuk fel itéletmondásra, a részletes példázás mellőzhetetlen. S annak a laicusnak meg kell mondanunk, hogy a török-tatár nyelvek a tárgyas igeragozásra oly képtelenek, mint akár a német vagy latin nyelv. Vámbéry tehát e tekintetben se csalhassa meg azt, a kitől a dolog tudását nem követelhetni.

Látván, mennyire járatlan a magyar nyelvtudományban Vámbéry s látván, mi könnyűséggel bánik a török nyelvekkel, szófejtegetéseit és »cultur okoskodásait«, akárhonnan veszi hozzájok az anyagot, nem nagy bizodalommal lehet fogadnunk. Nem is kisérjük azokat messzire, csak néhány adatot közlünk még a »Vallás« czimű szakaszból.

Első szó itt az *isten*. »A mit e szó megfejtése végett eddig összehordtak, majdnem megtölthetne egy kis kötetet; és a részint *elégtelen szakismeretekből*, részint makacs elfogultságból is eredő elméletek, *a tudósok szántszándékos elvakultságából* származó tévedések szomorú bizonyitványát szolgáltatják.« Így sajnálkozik Vámbéry (a 365. lapon) a szerencsétlen tudósokon. Én ugyan nem ismerem azt a sok tévedést, melyeket a szerencsétlen tudósok összehordtak — lehet, hogy

---

[1]) A *jegepüvinčagme* szót meg kell fejtenem. *Jege* = atya, *püv* = fiú; *jegepüv* = atyafi, azaz frater carnalis; *jegepüv-inc* = egyik atyafi, *jegepüv-inč-ag* két atyafi; *jegepüv-inč-ag-me* két atyafiat, mert a *me* accusativusi rag.

egy kötetnyit teszuek — de azt tudom, hogy a finn-ugor nyelvek lassankint terjedő ismerete előtt, nálunk perzsának tartották volt az isten szót. Azt sem birom megérteni, miféle *elégtelen szakismeretekből* estek meg azok a rengeteg tévedések. Cornides, Kállay, tudtomra, nem dicsekedének azzal, hogy a sámánság szertartásait, babonáit üzték; én sem doboltam soha a boszorkányság dobján; de az *idevágó elégséges szakismeretet* még a Vámbéry könyvében sem találom. Ellenben a *szándékos elvakultságot* a *fennophobiá*-ban és a *turkophiliá*-ban veszem észre. A fennophobia félelemből húny szemet, csakhogy ne lásson; a turkophiliát pedig a szeretet vakítja el. Azért csókolóznak a Vámbéry könyvében oly szivesen a fennophobia és turkophilia. Tehát *isten* perzsa szó — a mit alig is tagadtak nálunk — s minthogy *ized, izid* is istent jelent, tehát Vámbéry a *jezdan* szóban többesragot lát, mi »legnyomósabb okot szolgáltat ama föltevés bebizonyítására, hogy a régi magyarok polytheismusban éltek.« (367. l.) A magyarok polytheismusát a finnisták eleitől fogva ismerték, de alaposabb okból, t. i. a különböző istenek neveiből és tulajdonságaiból, nem a *jezdan* pluralisából. Minthogy *ized* is istent jelent, Vullers és Spiegel szerint, az a szó szakasztott finn *isänt*, azaz atya (a nyelvész tudja, hogy az *n* csak vendéghang), az tehát a turkophilia ellenére s a fennophobia rémületére, a finnugorságba ejtene bennünket.

Második szó a *tarom*, mely vogulban istent és mennyet jelent s a melyet én a *terem, terem-t, természet* stb. szókkal hasonlítottam össze. — Szántszándékos elvakúltság ez! A szó nem egyéb, mint a török *taŭrim*, azaz *istenem*, úgymond Vámbéry (a 368. l.), sőt »ha erre nézve is okoskodásba akarunk ereszkedni, még alkalmasabb alapot találunk, t. i. a *töre, töret* teremteni, nemzeni szóban, s a *Kudatku Bilik* állandó kifejezésében: *töretilmiš töretkeni*-ben, mi magyarúl azt teszi: a *teremtés teremtője*.« (Ugyanott). Megint a turkophilia ellenére s a fennophobia rémületére az ugorságba esnénk, ha a tarom annyi volna, mint a török taŭrim = istenem; pedig *tarom* csak *taŭri*, possessiv rag nélkül. De a vogul *taret* is annyi, mint teremt, azért mondja a vogul: *tarom ma tarets* isten a földet teremtette.

Harmadik szó az *ukko*. Tudjuk, hogy néhány XVI. és XVII. századbeli oklevélben, a melyek adás-vevés hitelesítését foglalják magokban, az *Ukkon-, Ukon-pohár* fordúl elő, a mely a finn *Ukon malja*-ra (= Ukko pohara) emlékeztetett engemet.[1]) Roppant tévedésem! a török *okan*-nal többre mehettem volna, figyelmeztet Vámbéry (a 369. lapon). De ha igazán *okan* annyi, mint a finn főistenség *ukko*: ismét a turkophilia ellenére s a fennophobia rémületére a finn-ugorságba merülnénk. — Annak az oktatásnak, melyet Vámbéry oda biggyeszt, hasznát itt nem vehetjük. »Csak olyan mythologikus hasonlóságokra szabad tekintettel lennünk, melyeknél az oda vonatkozó műveltségi mozzanatok nyelvi jellemén kívül, az illető népek erkölcsi életének egyformasága is biztos támpontot nyújt: különben abban a veszélyben forgunk, hogy nagyban keresve a hasonlóságokat, az ethnographiai és földrajzi határokon túl idegen területen tévedünk, a mi eddigelé, fájdalom, sok emberen meg is történt.«

A finnek a tavaszi vetés előtt és az aratás után *Ukon-malja*-ból (Ukko poharából) áldozának; a magyar oklevelek tanúsága szerint szőlők adása-vevése hitelesítésénél »mutaták fel az *Ukon, Ukkon-poharat*.« Kérdem Vámbéryt, az *Okan* tisztelői »pohárból« áldoztak-e, »poharat mutattak-e fel« és mikor? Ezt meg kellett volna mondania; ezt kivánták az említette »műveltségi mozzanatok,« ezt kivánta »az erkölcsi élet egyformasága.« Nem tette. Kérdem továbbá: ki téved tehát inkább, én-e vagy ő, az ethnographiai határokon túl idegen területen? Hogy miért teszi hozzá a »földrajzi határokat« is, nem sejtem, minthogy a Hegyalját, a hol az említett oklevelek keltek, oly kevéssé szabad az ujgurok országában keresni, mint nem azokat a szántóföldeket, a melyek mívelői és aratói az Ukko poharából áldoztak.

Legyen utolsó szó az *imádkozás*. »Az imádkozás fogalmára sem a magyarnak, sem a töröknek nincs eredeti szava, mert valamint az altáji *mürgü*, imádkozni, imádság, a mongolból van véve, melyben *murgun* annyi mint tisztelet: épen úgy a magyar *vimád, imád* nem látszik nekünk másnak, mint a

[1]) Nyolcz oklevélben *Ukkon* 13-szor, *Ukon* 2-szer, összesen 15-ször fordúl elő.

szláv *vimodlit*, végig imádkozni, imádságot elmondani, mely szláv hittérítők közbenjárásával a magyarba került.« (378. l.). Egyebütt is, de leginkább itt mutatja Vámbéry, hogy teljes hijával van a magyar nyelvtudományi irodalom ismeretének.

Az »áldomás, áldozat, áldás, átok, imádság« stb. szók értelmét, ethnographiai eredetét, uralkodását még a szomszéd szláv népeken is, legelőször 1858-ban fejtegetém a »Magyar Nyelvészet« III. évfolyamában »Szófejtések« czím alatt. Az »áldomás«-ról és az ahhoz tartozó egyéb mythologiai tárgyról a Nyelvtudományi Közlemények VI. és XII. kötetében is értekezém. Az *Ukkon-pohár* több izben, jelesen 1879-ben, szolgáltata okot az *imádság, áldozás, átok* szókról írni. Annyi nyelvtudományi és ethnographiai adatot hordtam össze, hogy az az ember, a ki azzal áll elő, hogy a magyar *imád* nem egyéb a szláv *vimodliti*-nél, köteles azokat mind utolsó szálig szétszedni, semmis voltukat felmutatni. De attól az embertől még egyebet is követelünk. Miklosich hires szlavista megmondta nekünk, hogy a sok szláv szó, mely a magyar nyelvben hemzseg, nem a cseh-szlovákból, hanem a déli, úgynevezett ó-szlovénből valók, minélfogva az *imád* szónak nem is a cseh-szlovák *modliti*-ből (a *vimodliti* úgy sem jöhetne szóba, a kölcsönző nyelv a csupasz verbumot, adverbialis praepositio nélkül, szokván általvenni), hanem a déli szláv *moliti, molitsja*-féléből kellett volna alakúlnia. Kőszegen 1594-ben kelt egy horvát nyelvű oklevél, mely szántóföld eladását ekkép hitelesíti: »I na to biše aldomašnici dobri i počtovani muži; prvi aldomašnik Vrachevich Vid, ki je na to Boga *molil*« = annál jelen valának jó és tisztességes emberek mint áldomásozók, s az első áldomásozó Vr. V. az Istenhez imádkozék (molil).[1])

Továbbá, tudnia kellene Vámbérynak, hogy a magyar nyelv, bár igen sok szláv névszót fogadott is el, de szláv igeszót nem találunk benne. Ezt a mi nyelvtudományunk mutatta meg. Vámbérynak tehát meg kellett volna erre nézve is tudományunkat czáfolni, hogy legalább hihetővé tegye a *vimodliti*-jének magyarosítását.

Ha végre a 383. lapon az *átok* szónak az *áld*-ból való

[1]) Történelmi Tár 1879-ki évfolyama, 407—409. lapjaiv.

származtatását »fantastikus«-nak bélyegzi Vámbéry, ismét csak járatlanságát árúlja el a kulturmozzanatokban, a melyeket annyira emlegetni szeret. Soha sem olvasta, vagy ha olvasta, nem érthette-e az »auri sacra fames« latin mondást? Soha sem olvasta, vagy ha olvasta, nem érthette-e a héber *barak* szót, mely hasonlókép »benedicere, deum venerari«-t és »execrari«-t jelent. A »kultur« szókban és fogalmakban dúskálkodó Vámbéry nem tudja, hogy a mi istennek áldozva volt, az ki volt véve az emberek használatából, azért nem vala szabad hozzányúlni; azért az *áldozott* egyszersmind *átkozott* is.

Vámbéry *ethnologiai tanúlmánynak* nevezi munkáját, s gyakran emlegeti, hogy *a nyelv egymagu nem elégséges osztályozási alap*, azaz, hogy a nyelv segítségével a nemzet eredetét, geographiai fészkét kitalálni nem lehet. Azért vádolja egyoldalúsággal az én eljárásomat, ki t. i. a finn-ugor nyelvek közötti rokonságból a magyar nemzet származási viszonyát következtettem. S mit tesz Vámbéry? Ő a *török-tatár nyelvekből* bizonyítgatja a magyarok török-tatár eredetét. Mert a mit ethnologiai alapnak nevez, az valamennyi népre alkalmazható, mely nomád életből lassankint állandó telepedésre fordúl; tehát külön a magyart nem jellemezheti. Vámbéry valamennyi bizonyítékait a nyelvekből meríti. A perzsa »kulturszók«-ból azt süti ki a 407. lapon, hogy a magyarok ős hazáját nem ott kell keresni, a hol a »finn-ugor elmélet« keresi, hanem sokkal déliebben, »körülbelül egészen a mai Orenburg-kormányzóság határainál.« Mint másutt, itt is a Vámbéry állítása határozatlan, ide-oda forgatható, azaz semmit sem határozó. Mit teszen az: a magyarok ős hazáját *»egészen a mai Orenburg-kormányzóság határaihoz kell helyezni?«* Ezen kormányzóság határai keleten Tobolszk (vogulul *Tupil*), északon Ufa és Perm, nyugaton Samara, délen és délkeleten a kirgiz kietlen; ez a kormányzóság a XVI. századig Baskiria néven volt ismeretes. Kérdezzük már Vámbéryt, ugyan mely határaihoz, északi, keleti vagy déli és nyugati határaihoz kell-e helyezni a magyarok ős hazáját? mintegy Szerbiát Pozsonyon túl vagy Belgrádon túl keressük-e? Minthogy a 130. 131. lapon azt írta

volt: »*A baskir elnevezés alatt a puszta legfelsőbb szélén laló törökök értendők, tulajdonképen az utolsó telivér törökök ez irányban*, **minthogy a tőszomszédságukban élt magyarok, bár névszerint törökök valának, de finn-ugor elemekkel nagy mérvben vegyültek össze:**« az Orenburg-kormányzóság észak-keleti határaihoz közel kell ezeknek ős hazáját keresni. Úgyde a finnisták között csak én kerestem eddigelé a magyarok ős hazáját, s én épen oda helyezem, a hová Vámbéry, t. i. *az ugorság déli részeibe*. Tehát itt is hiába húzza felfelé szemöldökét, egy nagy csapást mérvén a »finn-ugor elméletre.« A csapás nem azt éri, a kire méri, hanem saját hátát. S nem kerülheti el azt a csapást, hogy az Ugria vagy Jugria (Juharia) létét tagadni meri, midőn a 418. lapon írja: »Ha ezt az Ugriát vagy Jugriát *szigorúan tudományos bírálat* alá akarnók venni, az derülne ki, hogy ez a földrajzi elnevezés minden előtt csak néhány orosz krónikásnál van meg.« Hát csak rajta, akarja bár szigorú tudományos bírálat alá venni azt az Ugriát, s tapasztalni fogja, hogy a csapások, melyeket p. o. Lehrbergre [1]) akarna mérni, megint saját hátát hasgatják.

A nemzetek ethnikai eredetét, *nem mai physikai összeolvadottságát*, csak az illető nyelv határozhatja meg; a nemzetek ethnikai eredetét az illető nyelv eredetével kell egynek tartani. Úgyde a nyelv támadására egy helyet kell elfogadni, a hol idegen hatásoktól menten és csak rokon hatásoktól környezve, határozott, többé el nem mosódható jellemre fejlődhetett. A magyar nyelv csak azon nyelvek területén támadhatott, a melyekben tárgyas igeragozás van, a melyekben a számnevek, postpositiók, az emberi test részei, a természet szembetűnő jelenségei és a gondolkodó elmének legelső nyilatkozásai ugyanazon hangok által vannak kifejezve. De kellő, előttünk ismeretlen időtartamot is el kell fogadnunk, a melyben a nyelvi alakulás, s ezzel egyszersmind a nemzeti születés, meg ifjúságra vergődés megtörténhetett. Azt a helyet a magyar nemzetre nézve az ugorok területén lehet csak képzelni; azt az időt pedig az ugorok társaságában eltöltnek kell gondolni.

[1]) Untersuchungen zur Erläuterung der ältern Geschichte Russlands. Von A. C. Lehrberg. St. Petersburg. 1816.

De a már képződött nyelv és a megerősödött ifjú nemzet azután idegen hatások alá kerülhet, s ezen hatások nyomait magán viselheti a nélkül, hogy eredeti jelleme elmosódnék. Azért a nevezett kulturszók, bármi számosak legyenek is, nem a nemzet eredetét, hanem a már eredettnek viszontagságait bizonyítják. A kulturszók közé tartoznak a tulajdonnevek is, a melyeket a magyar nemzet az élete pályáján felszedett, s most is felszed. Ezek, mint a kulturszók is, vendégszók; de vendégszó általában minden szó a magyar nyelvben, melyek a török, perzsa, német, szláv, stb. nyelvekből kerültek abba. — Mind ezek csak külső viszontagságait tükrözik vissza a magyar nemzetnek, de nem tanúskodhatnak eredetéről, nem legelső ifjúságáról.

Utószó.

Az a vád, hogy a magyarok eredetét csak félszemmel, azaz egyedül a finn-ugor nyelvek segítségével kerestem, nem terhelhet engemet. Mert nem »Magyarország Ethnographiájában« 1876-ban közlöttem először abbeli nyomozásaimat, hanem már 1864-ben, a Budapesti Szemle XIX. kötetében jelent meg tőlem »*A magyarok eredete*« czím alatt, egy elég hosszú (97 lapnyi) értekezés. Tizenkilencz év után is, mely idő alatt egynéhány tapasztalással gazdagabbá lettem, reám nézve érdekes, a mit akkor írtam; s minthogy a magyar tudomány maga is az azt mívelők tapasztalásával gazdagszik meg, még arra nézve sem lehet közömbös, visszapillantani, hogy 1864-ben miképen nyilatkozám az igen nyomatékos ügyben.

»Alig van kérdés, melynek megoldását többen megkisérlették volna, mint a magyarok eredetének kérdése,« ezzel nyitám meg a »Bevezetés«-t. »Mégis máig oldatlanúl áll előttünk; sőt *ha meg volna is oldva, nem tudják, hogy meg van oldva*. Ez győzhet meg bennünket arról, hogy nem jó úton keresték a megoldást; mert a ki jó úton jár, az legalább azt találja, hogy nincsen mód megtalálnia, a mit keres; s ez eredmény is nagyon sokat ér.«

»Bármely nemzet eredetét kétféle eszközök segítségével *kell* keresni, mivelhogy azt *csakis azokkal lehet megtalálni*, ha megtalálható. A segédeszközök egyik fele *a rokon nyelvek* tárházában van lerakva, melyet azokból ki kell szedni; másik fele *a történelmi emlékek és emlékezések*, a melyekhez a *szóhagyományt* vagy *örökölt hírt* is számítjuk. A kétféle eszközök tehát megannyi bizonyítékok, melyek vagy egymást támogatják, s e szerint egymást kiegészítik, vagy egymás ellen tanúskodnak. De az ellenkezés alkalmával sem rontják le egymást, minthogy a nyelvbeli bizonyítékok erősebbek a történelmi bizonyítékoknál, tehát magok is bizonyíthatnak. Mert a történelmi emlékek és emlékezések híja, vagy ha vannak ilyenek, azoknak a nyelvbeli tanúsággal ellenkezése csak azt bizonyítja, hogy a kétféle bizonyítékok különböző időkorokról tanúskodnak, s azért nem egyezők egymással. Példa világosítsa fel. Tegyük fel, hogy a magyar- és erdélyországi rumunokról nem tudná a történelem megmondani, hogy a római legiók és gyarmatok valaha az alsó Dunánál és a régi Dakiában tanyáztak, nem is tudná, hogy keleti római császárság is volt (s a Balkán félsziget a szlávok berohanásai előtt erősen el volt romaiasodva),[1]) mégis a rumunok nyelve csak oly világosan bizonyíthatná, mint most, mikor ama történelmi emlékek és emlékezések megvannak, hogy ő a római nyelvvel kapcsolatban van; sőt az egybehasonlító nyelvtudomány azt is bizonyossággal kihozná, hogy a rumun nyelv nem testvére a latinnak, hanem egyik fia, a melynek vonásaiban a másik szülének képe is sejthető, épúgy mint a portugal, a spanyol, az olasz és franczia nyelvek is fiai a latinnak.«

»A nyelvbeli tanúságok többet érnek a történelmi tanúságoknál, mert olyan korból valók is lehetnek, a melybe a történelem föl nem ér; vagy ha fölér is abba, de nem vette észre, a mi a nyelv tárházában emlékpénz gyanánt le van téve. Még egy, még pedig legnagyobb előnye van a nyelvnek az egész írt vagy mesélt történelem irányában, s az a *csalhatatlanság*. A nyelveket, tehát az egyes nyelvtényeket, nem emberi önkény

[1]) Ez új hozzátétel, mert 1864-ben a rumunok hol keletkezte még titok vala előttem.

alkotja vagy koholja; azok úgyszólván magoktól, a létel legnagyobb és legbizonyosabb szükségéből lettek, mint a természet tárgyai. Ámde a történetek emlékei nagyon is az emberi önkénytől függenek, s a történelmi emlékezéseket nemzeti hiúság, vagy önzői hajlam észrevétlenül is kiszínezi, sokszor épen meg is hamisítja.«

Ezen bevezetés után a magyarok eredetét előbb *nyelvbeli*, azután *történelmi* bizonyítékok segítségével kutatám.

Nyelvbeli bizonyítékokat szolgáltattak *a*) a számnevek, még pedig a finn, ugor és *török* számnevek, s az eredmény azt mutatta, hogy a magyar számnevek közelebb állanak a vogul számnevekhez, mintsem a törökökhöz;

b) az emberi testre vonatkozó névszók;

c) az első szükségű igék;

d) a természeti tárgyak nevei;

e) a nemet és rokonságot jelentő szók;

f) a foglalatosságra és míveltségre vonatkozó szók;

g) a hitre vonatkozó szók, mindannyiszor a magyar, finn, vogul és *török* nyelvből szedvék.

Ezek után következtetém a grammatikai tanúságot.

A nyelvbeli bizonyítékok eredménye az lön, hogy a finn, ugor és török nyelvek összesen az *altaji rokonságot* teszik, mely a szélesebb, első rokonság. Erre egy újabb rokonság következett, mely egy szűkebb, szorosabb együttlakást föltételez, s ez a *finn-ugor rokonság*. »Az első együttlakás (mely alatt az *altaji rokonság* képeződött) minden történelmi emlékezeten túlesik; arról csak a nyelvek tanúskodhatnak. A második szűkebb együttlakás is (mely alatt a *finn-ugor rokonság* képeződött) nagyobbrészint, ha épen nem egészen, túlvan a történelmi emlékezeten; arról is tehát legtöbbet a nyelvek magok beszélnek. *Mert a történelem általában csak kész nemzeteket ismer.*«

Minthogy a finn-ugor rokonság csak a többi altaji népektől, tehát a *török népektől* való elválás után képződhetett: azért szorítkoztam, sőt kellett is szorítkoznom a vogul és a magyar történelmi bizonyítékokra. Az egész vizsgálatnak végeredménye pedig így szól:

»A nyelvek vallomásából bizonyossá lesz, hogy a finn, ugor és török nyelvek együtt valaha *egy köznyelvet* tettek,

melynek népe hasonlókép egy közös, magában még nem oszlott, nép vala. Idő multával ama közös népnek egy része, a török nyelvű nép, elvált, mely azután mintegy magában folytatta népi és nyelvi szaporodását. Együtt maradának még a finn és ugor nyelvek; sőt lehet, hogy ezek hagyták volt oda az eredeti fészket, s úgy történt az első elválás. A köznyelvű közös nép hol lakott, nem tudjuk, hihető, hogy az Altaji hegység vala eredeti bölcsője; mert a finn-ugor népek alkalmasint az Obi és Irtis felső vidékeiről húzódának az Ural felé. — A finn-ugor népek, talán akkor, miután az Uralt elérték volt, hasonlóképen elválának egymástól; minthogy a finn nyelvű csoport már Kr. születése táján jutott a Balt-tenger északi és keleti partjaira. Az ugor népek is *hunugur* (Jordanesnél), *onogur*, *unugur* (Priscusnál), *ogor* (Theophylactusnál) stb. név alatt csakhamar ismeretesekké váltak. Jelen időben, a nyelvek tanúsága szerint, a votják, szürjén (perm), mordvin, magyar, vogul és osztják nyelvek teszik az ugor nyelvcsoportot; de hány ugor nyelv és nép enyészett el azok közül, melyek az Ural innenső vagy tulsó oldalairól a Káma, Volga és Don mentében a Feketetengerre s innen Közép-Európa felé törekedtek, — azt nem tudjuk.

A nyelvek tanúsága a mordvin, vogul és osztják nyelvekhez sorozza a magyar nyelvet; a magyar nyelvnek és népnek tehát ezekkel kellett leghosszabb ideig együttlennie. Ha kérdezzük, hol lehetett saját közös fészkök? a történeti bizonyítékok a Volga, Káma, az alsó Irtis és a felső Jajk (Ural-folyó) mellékeire utalnak, a melyek közt az Ural-hegység az egyetlen magasság, a szó teljes értelmében, az *ottani világnak öve* (cingulum mundi). Oda mutatnak azon történeti bizonyítékok is, a melyek a magyarok eredete felől tanúskodhatnak.«

A mai tudományom és tapasztalásom abba a melyékfonálba, melyet 1864-ben felhúztam, több bél-fonalat tud ugyan szőni: de az egész szövetnek nagysága, széle-hossza nem változik meg, csak hímei láthatóbbakká lesznek.